

MARGALIDA BERNAT I ROCA*

EL MANTENIMENT DE LA SALUBRITAT PÚBLICA A CIUTAT DE MALLORCA (SEGLES XIV-XV)

INTRODUCCIÓ

Des de l'Antiguitat Clàssica fins pràcticament les darreries de l'Edat Moderna, les malalties més comuns i les grans epidèmies que assolaven la Humanitat periòdicament es volien explicar pel paradigma anomenat «humoral-miasmàtic». Segons això, epidèmies i malalties eren el resultat de l'aire corrupte, carregat de mals humors i miasmes, que descomponia el cos i que, fins i tot, podia conduir a la mort. A això s'ha d'afegir que, a l'època, existia una íntima relació entre medicina i astrologia¹ i aquesta fatalitat es podia veure reforçada per la confluència determinats esdeveniments extraordinaris com els terratrèmols,² o la de cert fenòmens en el cel³ com els eclipses o l'aparició d'estels amb cua.⁴

Aquesta postura emmarcava dins del més pur ambientalisme hipocràtic i, de fet, encara subsistia a les topografies del s. XIX, ultrapassant de molt el seu moment de més difusió en el s. XVII. Aquest segle, a Mallorca, es troba ben repre-

*I.E.S. Josep Maria Llopart-Museu de Mallorca (c/ Sant Elies, 6, 2^a, 2^a. 07003 Ciutat de Mallorca).

1. CONTRERAS MAS, A.: *Los médicos judíos en la Mallorca bajomedieval. Siglos XIV-XV*, Palma de Mallorca, Miquel Font Ed. [Col. La Rodella, núm. 15], 1997, pp. 45-50.

2. BORRAS, J.: *Explicación del terremoto según se encuentra en los libros del Beato Lull*, «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana» [B.S.A.L. d'ara al davant], XIII (Palma de Mallorca, 1910), pp. 62-63. LLABRÉS, G.: *Noticia de algunos terremotos en Mallorca*, «B.S.A.L.», III, (Palma de Mallorca, 1887), pp. 72-76.

3: Sobre la importància que tenien els astres sobre els aspectes més diversos de la vida en dona un bon exemple una obra mallorquina (per ara anònima) del S. XVI en la que es fa un bon recull de creences: VIDAL ALCOVER, J. (ed.): *Llibre dels Planetes i dels Signes. Un tractat d'astrologia mallorquí del S. XVI*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma-J. J. de Oñaña Ed., 1991.

4: CAMPANER, A.: *Cronicon Maioricense*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma-L. Ripoll Ed., 1984, pp. 473, 474 i 608. Cal recordar que la primera obra científica que tractava dels cometes defensant la seva inoquïtat va ésser la de MUT Y ARMENGOL, V.: *Observationes motuum caelestium cum adnotationibus astronomicis et medianorum differentis ab eclipsibus deductis observante D. Viventio Mut, militae maioricarum instructore*, Palma de Mallorca, Rafael Muya tipogr., 1666.

sentat per Joan Binimelis,⁵ perllongant-se amb l'obra de Fernando Weyler,⁶ editada a 1854, fins el punt de poder-se dir que va contribuir a un fet cabdal com el de la demolició de les murades de Ciutat de Mallorca, a través dels arguments que utilitzà Eusebi Estada en la seva defensa de l'enderrocament d'aquestes.⁷

Aquí, i dins del marc dels segles escollits, s'intentarà veure com una més de les preocupacions dels Jurats de Ciutat va ser la de garantir la salut dels habitants de la urbs fent-la, entre altres coses, respirable, a més d'agradable. Aquesta preocupació es plasmava materialment en la figura del *mostassaf*: un oficial reial del que era incumbència la vigilància de les obres d'edificació, els servicis públics, l'abastiment de la ciutat i el seu nivell de qualitat, els pesos i les mesures ..., però també la sanitat de carrers, places, edificis i mercats.

1. LES FONTS D'INFORMACIÓ

Totes les fonts conegudes i emprades fins el moment es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca i cap d'elles, de fet, es pot considerar completament inèdita ni totalment desconeguda. El que passa és que, a hores d'ara, encara no s'havia intentat sistematitzar-les, romanent aïllades i inconnexes. Fonamentalment, són:⁸ Còdex 27, Còdex 28, Còdex 71, A.H. 5.409 i A.H. 6.580.

El Còdex 27 va ésser transcrit i publicat per Mn. Antoni Pons a l'any 1949, precedit d'un breu, però interessant estudi.⁹ S'ha de datar al s. xv, consta de 98 fulls de pergami, redactades en lletra humanística rodona, menys alguns documents que ho varen ésser en humanística cursiva. La publicació del «*Libre dels capítols e ordinations del Mustassaf de la ciutat e Regne de Mallorca, los qual e les quals són fins en l'any present de MCCCCXLVIII*», compta amb un apèndix en el que s'ha de distingir diferents parts, segons la font d'origen. Una consisteix en una selecció del

5. Els tres articles següents es poden trobar en el dossier sobre aquest personatge publicat al B.S.A.L., 49 (1993). Malgrat predominar la figura de l'historiador, també es contempla el seu paper com a metge: CONTRERAS MAS, A.: *Geografía y medicina en el renacimiento mallorquín: el historiador Joan Bautista Binimelis*, pp. 451-484; DURAN, E.: *Joan Binimelis i la seva història de Mallorca*, pp. 485-496; ENSENYAT PUJOL, G.: *Quina acceptació tengué la «Història del Regne de Mallorca» de Joan Binimelis?*, pp. 497-510.

6. WEYLER Y LAVIÑA, F.: *Topografía Físico-Médica de las Islas Baleares y en particular de la de Mallorca*, Palma de Mallorca, Ed. El Tall [Col. Fascímils, 2], 1992.

7. ESTADA, E.: *La Ciudad de Palma. Su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche, con un apéndice sobre las condiciones que han de reunir las viviendas para ser salubres*. Palma de Mallorca, Ed. Gelabert, 1892.

8. Les descripcions paleogràfiques que es fan a continuació es deuen al Sr. Antoni Mut Calafell, que va ésser Director de l'Arxiu del Regne de Mallorca, i són una breu síntesi de les fetes per la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*.

9. PONS, A.: *Libre del Mostassaf de Mallorca*, Palma de Mallorca, CSIC-Escuela de Estudios Medievales, 1949.

Libre Judicial del Mostaçaf enregistrat com A.H. 5.409 i que es correspon als anys 1398-1398; un segon és una amplíssima miscel·lània de documents dispersos, part d'ells provinents d'A.H. 6.580, titulat *Libro de Mandatos del Mostassaf*, que recull els dels anys 1458-1459 i altres de les diverses sèries del mateix Arxiu, com consta a la puntual signatura que acompanya a cada transcripció. Donades aquestes característiques, és el que ha donat fonament a aquest treball.

Pel que fa al *Còdex 28* consta de 362 fulls de paper i es troba en bastant mal estat de conservació degut a la tinta àcida que es va emprar. Té per títol el de «*Libre de privilegis, stabliments e ordinations del Molt Magníficbc Mustaçaff de la Ciutat i Regne de Mallorca*» i s'ha de dir que també va ésser conegut per Mn. Antoni Pons, ja que a la publicació esmentada en fa referència tot dient-ne que és «*Uno de escaso volumen, escrito en letra gótica alargada del s. XIV (sic), contiene algunos de los privilegios concedidos al Mostassaf y al Execudor*». ¹⁰ Necessàriament, s'ha fer una esmena a aquest comentari: El *Còdex 28* no és d'escàs volum i es tracta, en realitat, d'una recopilació possiblement de finals del s. XVI o principis del s. XVII en la que es poden trobar privilegis i furs, provisions, establiments, estatuts, capítols i ordinations, executòries i altres documents tant en relació a València com a Mallorca. Aquestes en concret es poden remuntar fins les darrerries del s. XIII i actualment es troben en fase d'estudi. ¹¹

Finalment, el *Còdex 71* es tracta d'un exemplar incomplet, de només 67 fulls de paper, també escrit en lletra humanística rodona. Presenta bastants semblances de contingut amb el *Còdex 27* i per això, més el fet d'ésser incomplet, ha determinat que no es tingués en compte.

2. EL PAPER DE LES AUTORITATS

Durant els s. XIV i XV, les autoritats de Ciutat i Regne de Mallorca no va ser una excepció en el marc de les actuacions de l'època i d'altres contrades d'Europa. Si bé és cert que es mostraren més preocupats per problemes majors com la defensa de l'illa o l'abastiment de productes bàsics com el blat, no per això deixaren d'interessar-se no sols per la problemàtica de la higiene i la neteja dels espais urbans, sinó també per la seva repercussió en la bona salut dels habitants. D'aquí que els Jurats, entre les seves obligacions, hi incloguessin la de la vigilància dels espais urbans que, amb la seva brutícia, podien provocar diverses malures i desencadenar les temudes epidèmies (com les de pigota o, pitjor encara, les de pesta). Calia preve-

10. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., p. LIV.

11: Un dels primers treballs realitzats fa referència a la manufactura tèxtil: BERNAT I ROCA, M.: Els inicis dels Oficis Menestrals: *Els Paraires i els Teixidors de Llana (Ciutat de Mallorca-s. XIII)*, «I Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana: Moviments Socials i Dinàmica Associativa», Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1994 [en premsa].

nir els factors que poguessin emmetzinar l'aire¹² i no refusaren els esforços per fer-ho.

Això implicava la posada en marxa de tota una sèrie de mesures i recursos no sols en els moments crítics, sinó també en els que es podrien denominar de bonança, precisament per no haver-se d'enfrontar amb emergències. En el cas de Ciutat de Mallorca hi hagué respostes molt concretes com la creació a 1457 de la *Morberia* i la redacció de les corresponents ordinacions u capítols per regular al seva actuació.¹³ També s'ha d'incloure en aquesta línia tant la creació i manteniment de diferents institucions hospitalàries,¹⁴ com la formació d'un personal sanitari preparat per a l'atenció de dites institucions i de la població en general.¹⁵

Però no és aquest tipus de notícies, de naturalesa mèdico-sanitària, el que es tractarà aquí, sinó el referent al que, per tradició, s'ha anomenat *Policia de la Ciutat* en relació a la neteja de la població i mesures per fer-ho efectiu, tot tenint en compte que «*lo ornament*», que suposa l'ordenació de l'espai urbà respecte de tot allò que el podia enlletgir, també hi té la seva part. Aquesta no és la primera vegada que tals aspectes són objecte d'atenció. Diego Zaforteza y Musoles ja se n'ocupà amb certa extensió, però s'ha de dir que l'ampli repertori de referències aportat es centrà principalment en els s. XVIII-XX.¹⁶ mentre que l'apropament que es planteja aquí va més enrera, vers els s. XIV-XV.¹⁷

12. CIPOLLA, C.M.: *Contra un enemigo mortal e invisible*, Barcelona, Ed. Crítica [Col. Historia y Teoria], 1993, pp. 18-19.

13. CONTRERAS MAS, A.: *Legislación frente a la peste en Mallorca Bajomedieval*, «Medicina e Historia, 74», 1977; *Id.: Legislación frente a la peste en Mallorca Bajomedieval. Ordinacions; Capítols del Morbo de la Ciutat e Regnes de Mallorques*, «Actas del V Congreso Nacional de Historia de la Medicina», II, Madrid, 1977, pp. 167 i ss.

14. CATEURA BENNASSAR, P.: *Hospitales foráneos de Mallorca (siglos XIII-XV)*, «Mayurqa», 19 (Palma de Mallorca, 1979-1980), pp. 113-114; CONTRERAS, A.-ROSSELLÓ, R.: *La asistencia pública a los leprosos en Mallorca (s. XIV-XIX)*, Palma de Mallorca, El Tall Ed. [Col. El Tall del Temps, 2], 1990; SEVILLANO COLOM, F.-POU MUNTANER, J.: *Historia del Puerto de Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca, Diputación Provincial-Instituto de Estudios Baleáricos, 1974, pp. 137-143 i 343-349; TEJERINA, J.M.R.: *Historia de la Medicina en Mallorca. I: Desde los orígenes hasta el s. XVI*, Palma de Mallorca, Caja de Ahorros de las Baleares «Sa Nostra», 1981, pp. 85-100; *Id.: Historia de la Medicina en Mallorca. II: Del Barroco a la Ilustración*, Palma de Mallorca, Caja de Ahorros de las Baleares «Sa Nostra», 1984, pp. 27-40; TOMÁS I SALVA, M.: *El foc de Sant Antoni a Mallorca. Medicina, Història i Societat*, Palma de Mallorca, El Tall Ed. [Col. El Tall del Temps, 23], 1996.

15. CONTRERAS MAS, A.: *La formación de los profesionales sanitarios en Mallorca (s. XIII-XVIII)*, «Estudis Baleàrics» [E.B. d'ara al davant], 11 (Palma de Mallorca, 1983), pp. 35-51; *Id.: La versión catalana de la 'Cirugia' de Teodorico de Luca por Guillem Correger de Mayorcha (Un intento de la formación teórica de los cirujanos)*, «E.B.», 14 (Palma de Mallorca, 1984), pp. 55-74.

16. ZAFORTEZA Y MUSOLES, D.: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo Histórico-Toponímico*, Palma de Mallorca, Eds. Ajuntament de Palma, 1981-1989, 4 vols. Vegeu vol. I, pp. 236-377.

17. Amb un plantejament cronològicament més ample, ja existeix un altre treball sobre aquest mateix tema: BERNAT I ROCA, M.: *Aeris Salubritate. Neteja i higiene pública a Ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)*, «B.S.A.L.», 50, 1994, pp. 253-286.

3. EL MARC D'ACTUACIÓ: CIUTAT DE MALLORCA

Ciutat de Mallorca ha estat i és encara el major nucli urbà de Mallorca. Es troba emplaçada al sud de l'illa, gairebé en el centre de l'anomenada Badia de Ponent, en un punt certament estratègic tant pel que fa al comerç com a qüestions de caire militar marítim. Sembla que va néixer en època romana (poc o res es sap dels seus períodes anteriors, malgrat no mancar especulacions de tot tipus), tot ubicant-se en un punt elevat al final d'una carena que conclou arran de mar i amb bones condicions de defensa. L'expansió de la urbs a partir d'un *castrum* i durant el període andalusi es va veure condicionada per l'existència del Torrent de La Riera que acabà per dividir-la en dues zones ben definides: tot mirant des de la mar, la part dreta, més elevada, és el que s'ha conegut com a *Vila d'Amunt*; la part de l'esquerra, molt més baixa, és lògicament la *Vila d'Avall* (Plànol 1). Des d'època andalusí fins el s. XVII, la comunicació de les dues parts del casc urbà es va fer per una sèrie de ponts (cinc en època medieval), més un seguit de carrers i escales de pendent considerable.

Per recrear la imatge del que poguésser ésser Ciutat de Mallorca al llarg de l'Edat Mitjana sols es tenen les descripcions (sovint no fiables) dels cronistes i les imatges més aviat idealitzades de determinades obres pictòriques. No es coneix, per ara, cap plànol dels segles en estudi i una alternativa possible és la d'acudir a representacions cartogràfiques més o manco exactes dels s. XVI i XVII,¹⁸ tot comptant amb l'avantatge de que fins la construcció de les murades renaixentistes ni el perímetre de les murades que envoltaven Ciutat de Mallorca ni el seu traçat urbanístic sofriren modificacions substancials i que les que es donaren es posteriorment varen ésser molt lentes.

D'aquesta manera, encara a 1950 (mig segle després de l'enderrocament de les murades, però abans del gran i definitiu *boom* turístic), Mn. Antoni Pons, tot parlant de les vies públiques de la Ciutat de Mallorca del s. XVIII escrivia que, de po-

18. A hores d'ara, aquesta cartografia es limita a tres exemplars coneguts: RIERA FRAU: *Evolució i topografia ...*, p. 69. Presenta un plànol de Ciutat de Mallorca, de 1596, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (MP-289/1) en el que es pot veure el circuit de les murades medievals, ja tancades per les renaixentistes. Els únics detalls de la ciutat que du són el recorregut de La Riera i els principals edificis de la façana de la mar; GRIMALT GELABET, M.: *Les inundacions històriques de Sa Riera*, «Trabajos de Geografía», 42, 1980, pp. 19-34. En una doble pàgina recull un plànol de 1613 que mostra pràcticament els matixos detalls del de 1596, però en relació al desviament de La Riera que s'havia de fer o s'estava fent a les hores; JUAN TOUS, J.: *Grabadores Mallorquines*, Palma de Mallorca, Diputación Provincial de Baleares-Instituto de Estudios Bleáricos, 1977, pp. 20-21. Es tracta del més conegut dels plànols de Ciutat de Mallorca. Alçat pel canonge Antoni Garau a 1644, va ésser gravat per Antoni Company. En teoria, mostra Ciutat de Mallorca en una perspectiva perfecta, amb una correlació d'angles de 60°/90°/30° sobre l'horitzó. La realitat, emperò, es que es tracta d'una representació distorsionada, en la que, i encara amb certes reserves, només són fiables les imatges dels edificis i espais singular. Amb tot, és la millor font d'informació sobre la morfologia de Ciutat de Mallorca en el S. XVII i reflecteix no pocs elements fòssils de l'Edat Mitjana.

der-les veure, «las contemplaríamos a trechos empedrada de cuestras y riscos; surcada algunas por arroyos de agua immundas, bordeadas muchas por casas de aspecto triste y desmantelado. Y cuando no obstruyen el paso gallinas y otros animales domésticos, que campan a su gusto, merced a una libertad ya prescrita, vienen a atravesarse otros obstáculos que ofenden por igual la vista y el olfato. Montones de desperdicios, cuerpos casi putrefactos, se manifiestan de vez en cuando, echados a hurtadillas en medio de la vía pública, con manifiesto desacato a las disposiciones dictadas contra el abuso, harto punible, y reiteradas con heroica persistencia por parte de la superioridad».¹⁹ I Diego Zaforteza y Musoles, quan a 1953, parlava de la vella Ciutat de Mallorca, afegia: «El piso de terrisco, o empedrado, por lo general en mal estado, las calles angostas, sin alineación, sucias las más de las veces, con escaso alumbrado (...) su lobreguez y desaliño».²⁰

Ambdós autors el que fan és recollir i reiterar opinions anteriors vessades per viatgers estrangers com l'Arxiduc Luís Salvador a 1882.²¹ Aquest personatge la veure amb distints ulls que Ramón Medel a 1889²² o no va tenir tanta sort com Gaston Vuillier a 1893, que la troba en festes.²³ Sembla, per tant, haver de concloure que Ciutat de Mallorca havia estat i era una població amb carrers estrets i sense llum (encara que aquesta, teòricament, es va conèixer amb l'enllumenat públic de l'any 1812)²⁴ en els que succeïen malifetes de tot tipus que molestaven les gents ben pensants del s. XIX.²⁵ La imatge, per tant, és la d'una xarxa viària que no va sofrir transformacions substancials fins el s. XX a conseqüència del ja referit enderrocament de les murades.²⁶

Tal panorama no és que fos exclusiu de Ciutat de Mallorca. Els diferents nuclis de població d'Europa, des de Florència fins París, oferien un mateix aspecte i

19. PONS, A.: *Antiguas Historias ...*, Palma de Mallorca, Ed. Clumba, 1950, pp. 41-42.

20. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ... I*, p. 288.

21. HABSURGO Y LORENA, L.S.: *La Ciudad de Palma*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1981, p. 21.

22. MEDEL, R.: *Manual del Viajero en Palma de Mallorca*, Palma de Mallorca, El Drac, Ed. [Col. Drac Fascimil, 2], 1989, pp. 12-13. Sense enlitr-los, només recollí aspectes positius dels carreres de Ciutat de Mallorca.

23. VUILLIER, G.: *Les Illes Oblidades. Viatge a les Illes Balears*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1973, pp. 15-20. Aquest viatger va trobar una ciutat eramada i endomasada amb moitu de la canoització de Sant Alonso Rodríguez.

24. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ... I*, pp. 236-268.

25. PONS, A.: *Antiguas Historias*, pp. 155-198; FAJARNES, E.: *Desbonestidades en un callejón cerca de la Inquisición y del Teatro (1802)*, «B.S.A.L.», VIII (Palma de Mallorca, 1900), p. 292; *Id.: Escenas escandalosas en un callejón del Call (1805)*, «B.S.A.L.», VIII (Palma de Mallorca, 1900), pp. 350-351.

26. LADARIA BAÑARES, M.ª D.: *El ensanche de Palma. Planteamiento del tema, problemática, construcción y valoración de un nuevo espacio urbano (1868-1927)*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1992; LAUGER I LLULL, M.A.: *Les rondes de Ciutat*, Palma de Mallorca, Eds. de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori, 1992; SEGUI AZNAR, M.: *Arquitectura contemporánea en Mallorca (1900-1947)*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears-Col.legi Oficial d'Arquitectes de les Balears, 1990.

conflictivitat, fins i tot en qüestions urbanístiques.²⁷ La gran diferència de Ciutat de Mallorca respecte a altres ciutats europees i espanyoles rau en un procés de fossilització més intens. Això es deu a dos factors fonamentals. El primer és que ni durant el segle XIX ni durant el XX ha patit destruccions sistemàtiques a causa de conflictes bèl·lics. D'altra banda la burgesia mallorquina decimonònica no tengué prou potencial econòmic ni prou empena per provocar transformacions radicals de l'espai urbà.

La xarxa viària de Ciutat de Mallorca en època medieval cristiana pràcticament, no havia sofert grans transformacions des de la conquesta, conservant-se els carrers de traçat irregular, que tan característics es troben de les ciutats andalusís, tot seguint un esquema radiocèntric. Les que es podrien denominar grans vies resultants d'aquesta disposició, s'uneixen entre sí mitjançant una sèrie de carrers transversals que configuren, a la vegada, una disposició concèntrica. A aquesta xarxa principal, s'ha de sumar les vies de menor importància, els carrerons tancats, ... i les places. Aquest espais (pels segles en estudi) sovint ni tant sols mereixien aquest nom, a no ésser en alguns pocs casos. La major part d'elles no eren més que uns relatius eixamplaments de carrers ja no massa amples de per sí²⁸ (Plànol 2).

4. LA NETEJA DE PLACES I CARRERS

Si Ciutat de Mallorca presentava un cert aspecte descuidat, no es pot donar tota la culpa a les autoritats municipals, ja que, lluny d'inhibir-se'n, dictaven i reiteraven les pertinents mesures. Possiblement, una de les manifestacions escrites més curiosa de les intervencions del mostassaf és la que data de començament dels s. XIV (sols es pot dir que és anterior a 1328) i és la que es troba en el mur exterior del costat del Mirador de La Seu de Mallorca. Es tracta d'un rètol fet amb màngara roja que diu: «*Qui sutzures hic fara, X sols de ban paarra*».²⁹

Una disposició de caràcter general és la presa a l'any 1344 i reiterada el 15 de juliol de 1479.³⁰ En aquesta darrera data, els jurats la Universitat es reuniren per discutir una denúncia del mostassaf del moment: la ciutat estava molt bruta «*per rao de diversos gats, cans, gallines e altres animals morts e sutzures, que uns e altres lan-*

27. BENEVOLO, L.: *La Ciudad Europea*, Barcelona, Ed. Crítica/Grijalbo [Col. La construcció de Europa], 1990, pp. 79-166; GARCIA ESPUCHE, A.: GUARDIA BASSOLS, M.: *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, Eds. de la Magrana, 1986. VRIES, J. DE: *La urbanización de Europa, 1500-1800*, Barcelona, Ed. Crítica, 1987.

28. BARCELÓ CRESPI, M.: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1988, pp. 71-78.

29. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., p. XX. Malgrat el temps transcorregut, al capvespre, amb la llum indecisa del sol tombant, encara avui en dia és possible entreveure l'ombra d'aquesta inscripció.

30. PONS, A.: 1922) «*Elecció d'un home encarregat de llensar a mar les sutzures que trobarà exepte fems, per la Ciutat (1479)*» in B.S.A.L. Tom XIX, pp. 23-24.

saven per los carrers així curribles com carrerons, la qual cosa, certament era molt letja, ultra que aportava en si per la infecció que donaven, corrupció e alteració de les gentes». El suggeriment presentat per posar-hi remei era el de seguir l'exemple de Barcelona i posar un home que es fes càrrec de recollir-ho. A tal efecte, es va proposar i acceptar el nomenament de «en Valentí» que per altra part ja era el qui «escura e faneta la carnisseria de la sang e altres sutzures». La seva feina havia d'ésser tenir «neta la dita Ciutat, tant los carrers curribles com carrerons, ço és que ab un asa e sàrria, sobre la que aporteria un drap de cànem, lo qual drap los dits Magnífichs Jurats li doneran ab senyal de la dita Universitat, [...], anàs per la dita Ciutat, cullint i aplegant los gats, cans, gallines i altres animals morts e altres sutzures, e que aquelles portàs e llançàs a la mar, a les torres llevanteres».³¹

També es va intentar comptar amb la col·laboració individual dels habitants de la ciutat. Amb tot, les places i carrers de Ciutat de Mallorca precisament no llüien i això va ésser una constant al llarg del temps. Per les disposicions del mostassaf es sap que la brutor seguia invadint-la any rera any: aigües brutes, terres, fems, animals morts, a més dels vius, i altres immundícies es podien trobar a les vies públiques, quan no ultrapassaven a les cases dels veïnats sense distinció d'estament, com succeï al convent de Santa Clara³² o a altres espais d'ús particular,³³ tot fent cas omís de l'obligació de dissimular-les o, almanco, dur-les a llocs apartats on, aparentment, no causassin problemes. A més a més, els espais públics es veien invadits per tota casta de taules, taulells, matèries primeres, eines, ... i no faltava qui fes obres de picapedrer per acabar de dificultar el trànsit de persones i bèsties de càrrega, a la presència de les quals es sumava la de ramats, aviram i altres animals domèstics.

4.1. Les «aigües letges»

La problemàtica de les aigües residuals, a l'igual que en el present, eren un problema greu. Ciutat de Mallorca, a la pràctica, fins ben entrat el s. XVII, només coneixia una única claveguera en tota ella (hereva de la xarxa d'època romana) que discorria per l'actual Carrer Morell. Es tracta de la que recollia les aigües brutes de la Juraria, de l'Hospital de Sant Andreu i de la Presó. A 1397, per exemple, es va procedir a escurar-la.³⁴

31. Les Torres Llevanteres a les que fa referència el document es trobaven empalçades en el lloc avui en dia anomenat Roqueta del Molinar de Llevant.

32. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...* Entre les monges de Sta. Clara e Antoni Desvilar, I, pp. 157-158: testimonis produïts per part d'en Berenguer Ricard, procurador de les monges del monestir de madona Sta. Clara. E asó per raó d'una tàpia la qual és migera entre Berenguer Desvilar e lo monestir de Sta. Clara.

33. A.R.M.-A.H. 5.409, f. 71v., 8 de gener de 1.938. Prohibició de tirar «sutzura, ni terra, ni fems ne metra prochs en la carrera qui s darrera l'alberch den Bonanat Sureda» baix pena de 20 s.

34. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, p. 164: Per l'escuro de la cèquia comuna de la presó, juraria e espital de Sant Andreu.

Però no era aquest el cas general. Sobre les brutícies, a l'espai urbà en general, una de les primeres disposicions conegudes, possiblement de finals del s. XIV, fa referència a què es penaria amb un ban de 6 s. el tirar no sols brutor, sinó també aigua a les portes de Ciutat i en les barbacanes.³⁵ Aquesta mesura es complementava amb la prohibició de tirar des de finestres i terrats «*aigues letges*» a la carretera, autoritzant-se només el vessat de les provinents de pluges i d'escurar pous, a més de les derivades de netejar certs utensilis com botes, carretelles i cups.³⁶

Però no només eren les aigües de les cases particulars. Els anomenats «llevadors» o rentadors públics també hi contribuïen. Per tal d'esquivar-ho, a 1479 es disposà que els que es trobassin el centre de Ciutat i fossin confrontants amb La Riera havien de tenir «*cèquies e angullidors*» que conduïssin les seves aigües al llit de la torrentera.³⁷ Per a la resta de la ciutat no sembla que es preveïessin solucions.

4.2. Animals, fems i altres escombraries

El problema dels fems també podia arribar ésser aclaparador. Hi havia el costum generalitzat de guardar-lo, especialment els dels animals, ja que era el fertilitzant més apreciat per abonar els camps i això duia a l'afany d'emmagatzemar-lo.³⁸ En aquest sentit és en el que s'ha d'interpretar una disposició, segurament del s. XV, de què cap hortolà o hortolana gossas fer femers en els camins públics.

Un gran productor de fems era el conjunt de tot tipus d'animals que transitaven o, simplement, vivien al carrer. Entre els primers, s'han de comptar els ramats que entraven a Ciutat amb destí al consum. Les bèsties de transport hi contribuïen en gran manera, ja que, tal i com deien els moliners d'aigua, «*{...} vagen per la Ciutat tants animals de femeters, de traginers de garrot, de tiradors de terra, de altres mil maneres de exercicis com de treginers de lenyas, de carbons, de forment ett.*»³⁹

A elles s'hi afegien els animals domèstics. Entre aquests, es trobaven els porcs, sobre els que hi havia disposicions que intentaven regular la seva presència dins Ciutat i afectaven per un igual als carnissers que els tenguessin per a la venda de la seva carn i als particulars que volguessin fer-ne la matança domèstica. Els carnissers tenien prohibit entrar-ne dins murades i tenir-los a lloure

35. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, XV. Capítols de no gitar pedres al mur de la Ciutat, ne sutzura fer a les portes de la mur[alla] ne a la cequia, ne besties mortes gitar, e de femers: Cap. 2, p. 66.

36. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, XV. Capítols de clavagueres e de carreres e de taules, p. 53: Cap. 6.

37. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, XV. Capítols de clavagueres e de carreres e de taules, p. 53: Cap. 23.

38. CIPOLLA, C.M.: *Contra un enemigo ...*, pp. 36-37.

39. PONS, A.: *Ordinacions Gremials i altres Capítols a Mallorca (s. XIV-XV): capítols dels Moliners de Aygue*, Ciutat de Mallorca, Estampa de'n Guasp, 1930, p. 163.

dins La Riera. En tot cas, els havien de tancar en els seus corrals per tal que no sols no embrutassin sinó que tampoc «*puxen fer dan algun en publich o privat*» i això només per un dia.⁴⁰ Els particulars no sols els havien de tenir tancats, sinó també fermats. L'única excepció admesa eren els «*porchs de Sant Antoni*»,⁴¹ destinats a rifes i que per tradició confirmada per un privilegi de 27 d'octubre de 1406⁴² (vigent encara al s. XVIII) els podien deixar pasturar lliurement per dins Ciutat.⁴³ A això s'han d'afegir altres contratemps que algunes vegades suscitaven reaccions més o manco airades per part dels afectats i que solien acabar amb la mort violenta d'aquest animals.⁴⁴ Evidentment, els porcs es podien tenir fora de les murades, però en aquest indret també hi havia certes restriccions: per ordre de 1402, porcs i truges no podien grufar dins la Sèquia de Canet ni tan sols apropar-s'hi a menys de quatre palms de Montpeller.⁴⁵ Clar que tal prohibició es feia extensiva al bestiar boví,⁴⁶ així com al bestiar menut (ovelles, cabres, ...) i el bestiar equí.⁴⁷

Lògicament, aquestes limitacions d'espai obligaven a la gent a espavilar-se i cercar llocs on poder tenir els animals domèstics. Per tant, no és d'estranyar que entre unes ordinations de l'Ofici de Paraires de 1432 es trobi una disposició amb la que es prohibia que els guardes del Tirador permetessin a qualsevol persona aficar en el recinte d'aquesta instal·lació cap casta de bestiar, ni gros ni menut, per a què hi pasturàs, marcant-se una pena de 5 s. per animal que s'hi trobàs, a satisfer pel propietari.⁴⁸

Els animals de ploma també eren prou presents i pul·lulaven pels carrers i places. Per ordre de 1397, es sap que les gallines no podien anar a lloure, especialment «*de la sglesia de Sant Miquel fins a la Porta Pintada*» ja que embrutaven l'aigua de la Síquia de Ciutat; en general, s'havien de tenir tancades dins dels albergs o en les anomenades «*palleres*».⁴⁹

A 1398 es reiterà un manament contra porcs i, de passada, contra les gallines, havent-hi d'afegir ànades i oques, tot especificant que el *Moll*, el *Sortidor* i la *Plaça*

40. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., I. Capítols dels Carnicers, p. 5: Cap. 31.

41. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., I. Capítols dels Carnicers, p. 9: Cap. 57.

42. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ... I*, p. 335.

43. FAJARNES, E.: «*Privilegio concedido a los antonianos de apacentar cerdos por las calles*», «B.S.A.L.», XX (Palma de Mallorca, 1924), pp. 101-103. Sobre les polèmiques entorn aquest tema en el segle de referència, veure:

ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ... I*, pp. 330-337.

44. A.R.M.-A.H. 5.409: f. 71, 9 de gener de 1398. Tal fou la sort que va córrer una truja sanada propietat de «*n.Argiles*» i que fou morta a adestralades.

45. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Font de Canet, p. 255: Cap. 2.

46. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Font de Canet, p. 255: Cap. 3.

47. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Font de Canet, p. 255-256: Cap. 5.

48. A.R.M.-A.H., Sup. 34, fs. 238-279, Cap. 9.

49. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Que ningú fassa sutzures en les fonts. Que les galines sien tancades, p. 246, Cap. 2.

del Blat eren llocs particularment vedats,⁵⁰ de la mateixa manera que hi tenien la Plaça de la Quartera, juntament amb els coloms.⁵¹ Aquests indrets devien ésser visitats particularment per aquest animalons, ja que en ells podien pellucar, per exemple, grans de cereals i altres queviures.

Fins i tot després de morts, els animals contribuïen a embrutar les vies públiques: era un fet quotidià que els seus cossos hi fossin abandonats, encara que sembla que hi havia llocs predilectes per deixar-los-hi com el vall de murada i l'anomenada *marina* (sic) de la Porta del Temple.⁵² Llocs als que, per altra part, també hi anaven a parar les despulles de la carnisseria, malgrat que, des d'antic, les bèsties mortes i les deixalles de les destinades al consum alimentari s'haguessin de dur a tirar a les Torres Llavaneres.⁵³

Directament relacionat amb l'eliminació del fems provinent dels animals es troben les eufemísticament denominades «privades» o «secretres»,⁵⁴ destinades a les necessitats dels humans, de les que s'havien de fer periòdiques neteges de les «basses» o fosses sèptiques, anomenades correntment pous negres.⁵⁵ Es sap de la seva existència a les cases de Ciutat de Mallorca des de ben prest, com ho demostren algunes referències de 1397 sobre els problemes d'humitat que aquestes instal·lacions provocaven a les parets mitgeres.⁵⁶ Fins i tot, i degut a aquesta situació en-

50. PONS, A.: *Libre del Mustassaf* ..., Que nigú leix anar franc galines, ànedes ne altres animals, p. 247.

51. PONS, A.: *Libre del Mustassaf* ..., IV. Capitols de revenedors de volateria e d'ous e de casses e de mercers e formatges e tenders, p. 22: Cap. 9.

52. Aquesta «marina» devora el Castell del Temple cal relacionar-la amb la situació d'aquest edifici al·levant de Ciutat de Mallorca, cap a la banda on s'extenia el Prat de Catí (actual Prat de Sant Jordi): una zona d'albufera que no es va intentar desecar fins el s. XVIII i no s'aconseguí fins el s. XIX. Es tenen notícies d'època posterior que la seva proximitat era causa de tisis i paludisme.

53. PONS, A.: *Libre del Mustassaf* ..., XX. Capitols de no gitar pedres al mur de la ciutat, ne sutzura fer à les portes de la mur[alla] ne ala cequia, ne besties mortes gitar, e de femers, Cap. 3, p. 66.

54. GUERRAND, R.H.: *Las letrinas. Historia de la Higiene Urbana*, Valencia, Edicions Alfons el Magnànim [Col. Estudios Universitarios, 48], 1991.

55. Es construïen en el subsol, prop de les vivendes i eren sovint reutilitzats. Així es tenen pous d'època islàmica encara emprats en plena Edat Mitja. La seva construcció era feina dels picapedrers i el seu coll sovint es trobava cobert per un petit arc de descàrrega, ja que es trobaven atravesats per parets mitgeres, tot seguint una tècnica encara en ús en el s. XVII: GELABERT, J.: *De l'Art de Picapedrer*, Palma de Mallorca, Diputació Provincial de Balears-C.S.I.C., 1977, p. 28: «se diu un arc paredat devall terra [...] se saqueix a un buit de una sitja o algun lloc extraordinari [...]». Aquests pous negres, a més de recollir residuus orgànics, sovint també servien d'escombreres, la qual cosa els converteix en jaciments arqueològics de primer ordre. Cfr. ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Excavaciones arqueológicas en Palma de Mallorca. Sondeos en el casco antiguo*, «Trabajos del Museo de Mallorca», 45 (Palma de Mallorca, 1985-1987).

56. A.R.M.-A.H. 5.409, f. 4, 12 de gener de 1387: una propietat privada de Guillem Sala provocava humitats a l'alberg de Ramon Discles (sic), perquè la seva canonada estava en males condicions; f. 38, 16 de març de 1397. una privada o «letrina» (sic) de Domingo Caranyana causa humitats a la casa de Guillem Sadurní i el mostassaf dictamina que s'ha d'arreglar a «comuns messions». De rotes maneres, devien ésser cases d'un cert confort, ja que quan es detecta aquest tipus d'instal·lació és, per exemple, a ca un notari (Francesc de Milia) o un cavaller (Salvador Sureda). Veure: A.R.M., Protocols, C. 174, fs. 247v.-255v. «[...] una casseta de la letrina en que ha un siti e hun beti de terra»; A.R.M., Protocols, P. 451, fs. 123-133 «[...] el retret que esta al cap del menjador del casat».

tre cases veïnades, eren objecte de compra-venda entre immobles pròxims, tal i com succeí a 1466, amb la d'unes cases situades a la Plaça de Cort.⁵⁷ Les vivendes devora La Riera, entre la Porta Plegadissa i la mar, que disposassin de «privada ne aygueres» descarregaven en el llit d'aquesta i ho havien de fer per un canó de tal manera que la brutícia no es pogués veure.⁵⁸ Els restants pobladors de Ciutat es servien de tota una sèrie d'atuells (principalment ceràmics) de diversa denominació: «bacins», «berengueres», «mongetes», «moixines», «necessàries» i «servidores».⁵⁹ Sovint eren buidades directament al carrer des de portes i finestres, provocant els corresponents incidents.

El contingut dels pous negres, de detritus majorment humans, també era molt desitjable com a fertilitzant i, cal suposar que s'intentaven retenir fins un cert punt per tal d'ésser igualment venut als hortolans que l'adquirien i havien de transportar-lo fins als horts, tant als interiors de Ciutat com als del Terme.⁶⁰ A ells anava dirigida la prohibició d'emprar les mateixes sàrries en les que haguessin transportat les hortalisses i fruites per endur-se'n aquesta matèria.⁶¹

A més de tot el que s'ha dit, hi havia la problemàtica de la retirada de les escombraries que originaven la *Carnisseria* (la d'Amunt i la d'Avall) i la *Pescateria*. Les deixalles de les carns ja s'ha dit que s'havien de dur a abocar a les Torres Llevaneres,⁶² mentres que el «peix malfrechs, moques, coes de ratjades ne altre natura de peix» s'havia de tirar dins mar, indicant que qui ho fes havia d'endinsar-se fins que l'aigua li arribàs als genolls o més amunt.⁶³

El cert és que la brutor de qualsevol tipus o origen es trobava a qualsevol indret de Ciutat de Mallorca. A les disposicions de caire general, que intentaven la netedat de tot el seu espai, es sumaren paulatinament altres més puntuals destinades a higienitzar determinats indrets particularment castigats per la desídia dels seus habitants. En aquest sentit, eren punts especialment conflictius la *Plaça de Sant Antoni*, on es removia la terra i es feien bugades a la sèquia nova,⁶⁴ cosa que

57. A.R.M.-Arxiu Torrella, Fardo 50, núm. 31: *Venda de l'empriu d'una letrina o lloc comú de les cases de la Plassa de Cort feta per Joan Cessa a favor de Francesch de Milia, notari, en poder de Francesch Canet, notari, a 18 de mars de 1466.*

58. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., XV. Capítols de clavagueres e de carreres e de taules, p. 53: Cap. 7.

59. BARCELÓ CRESPI, Mª-ROSSELLÓ BORDOY, G.: *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Palma de Mallorca, 1996, pp. 34-35, 56, 68-69, 70 i 87.

60. BARCELÓ CRESPI, M^a: *Apectes agraris d'un nucli urbà (Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana)*, «B.S.A.L.», XLIV, (Palma de Mallorca, 1988), pp. 195-202.

61. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., XXXIII. Capítols de la Hortaliça, p. 105: Cap. 2.

62. PONS, A.: *Antigüas Historias* ..., pp. 42-43; *Id.: Libre del Mostassaf* ..., XX. Capítols de no gitar pedres al mur de la ciutat, ne sutzura fer a les portes de la mur[alla] ne a la cequia, ne besties mortes gitar, e de femers, p. 66, Cap. 3.

63. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels peixcadors, p. 29, Cap. 19.

64. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., XVI. Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, p. 54, Cap. 1.

també succeïa a la *Plaça del Portal de Porto Pi* i la *Plaça de la Fusta*,⁶⁵ la *Ribera*⁶⁶ i les *Places de Santa Magdalena* i la de l'*Hospital*, a més de l'obra del mur sobre La Riera que, en l'any de 1414, s'estava alçant.⁶⁷

5. MANUFACTURES I CONTAMINACIÓ

Al que s'ha dit, s'ha de sumar la problemàtica dels residus provinents de les activitats manufactureres. En principi, part de les instal·lacions dedicades a elles es trobaven ubicades en el cor de les ciutats, constituint un problema comú a tot l'Occident europeu, no menor que el que provoquen les actuals, ja que les conseqüències de certes activitats artesanals de la Baixa Edat Mitjana, eren tan perjudicials per a l'època com ho puguin ésser algunes de les del món actual.⁶⁸ Es podria parlar dels forns de vidre, d'activitat considerable encara que escàs nombre,⁶⁹ de la producció del sabó,⁷⁰ de les gerrereries⁷¹ o fins i tot, dels ferrers,⁷² però dissortadament no es disposa de notícies sobre la seva incidència en el tema que ens ocupa. Amb tot, se'n destacaran alguns altres que constitueixen exemples ben representatius: els tints, les adobaries i els molins drapers (Plànol 3).

5.1. *Els tints*

Donades les seves característiques d'indústria poc desitjable en el sí d'un nucli urbà, ja a 1381 varen ésser objecte d'una disposició que ordenava el seu desplaçament de l'interior de la ciutat, obligant a què fossin instal·lats fora murada,⁷³

65. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, XVI. Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, p. 55, Cap. 15 i 16.

66. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Que no sien girades terra ni fems a la Ribera, p. 243.

67. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Sobre policia de la Ciutat, p. 261.

68. CORDOBA DE LA LLAVE, R.: *Los residuos de origen industrial de la Córdoba medieval y su tratamiento*, «La manufactura urbana i els menestrals, s. XIII-XVI» [Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals], Palma de Mallorca, 1990, pp. 41-54.

69. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, M.: *El forn de vidre del Carrer de Can Burgos. Nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post medieval a Mallorca*, «B.S.A.L.», 42 (Palma de Mallorca, 1992), pp. 91-114.

70. BERNAT I ROCA, M.: *La manufactura del sabó. Nòtules per al seu estudi*, «La manufactura urbana i els menestrals (s. XIII-XVI)» [Actes de les IX Jornades d'Estudis Històrics Locals], Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1990, pp. 235-245.

71. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, M.: *Ceràmica medieval cristiana mallorquina: entre la pervivència andalusina i la tradició cristiana*, «Societats en transició, III» [Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola], Alacant, 1994, pp. 825-831.

72. BERNAT I ROCA, M.: *L'Ofici de Ferrers. Algunes referències històriques (s. XIII-XVII)*, «B.S.A.L.», 49, (Palma de Mallorca, 1993), pp. 169-216.

73. CATEURA BENNASSER, P.: *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1982, p. Doc. Tot citant: A.R.M., Còdex Rosellò Vell, f. 289.

sense que els contratemps econòmics que tal disposició pogués suposar pel Col·legi de Tintorers o als senyors de tint servissin d'atenuant.⁷⁴

La problemàtica de la contaminació provocada pels tints era conseqüència de dos factors: per una part, la pol·lució atmosfèrica que suposava la contínua emissió dels fums de la combustió de les llenyes per alimentar els focs de les tines; per l'altra, consumia una considerable quantitat d'aigua que quedava totalment inutilitzable per a qualsevol altra activitat degut als residus químics derivats del propi tintatge (mordents i colorants)⁷⁵ i de la neteja posterior dels draps (argiles i sabó) que hi quedaven en suspensió.

Ambdues raons justifiquen sobradament que se'ls volgués tenir fora de Ciutat o, almanco, en zones extremes amb poca densitat de població. En principi, els tints es trobaven dispersos per tota Ciutat, a diferència d'altres activitats malgrat donar-se'n una certa concentració a l'entorn del Carrer de Paraires, permetent-los aquesta ubicació vessar les seves aigües en el proper llit de La Riera. Això implicava que si La Riera tenia prou cabal com per córrer, les aigües residuals davallaven amb ella fins la mar, impeding la seva utilització per altres activitat; si el llit estava sec, es formaven embasament que desprenien males olors. Amb l'orde de desplaçament es creà un nou centre al final del Carrer de la Concepció, prop de la Porta del Sitjar⁷⁶ (Plànol 4). Un emplaçament que els allunyava del centre de la ciutat col·locant-los en una espai encara no poblat, però que els mantenia dins l'esfera d'influència dels paraires, donada la proximitat del Camp del Tirador. En aquesta nova ubicació, l'evacuat d'aigües residuals es podia fer a basses o be al vall de murada, creant un nou focus de brutícia.

5.2. Les adobaries

L'adobat de les pells i cuiros exigeix la utilització d'alum i tanins, productes fortament contaminants que impregnaven les aigües vessants de les adobaries. Pells i cuiros, tan en fresc a l'espera de l'adobat com en remull dins de l'aigua preparada químicament, desprenien una pudor constant i ocasionaven embassaments fetorosos. A diferència dels tints, tot indica que les adobaries es trobaven concentrades en un mateix indret, seguint un model de funcionament que ha

74. BERNAT I ROCA, M.: *De la companyia al monopoli: El cas dels tints (s. XV)*, «Afers», 18 (Catarroja, 1994), pp. 443-460.

75. Si des d'un punt de vista higiènic, el tema del vessament de les aigües del tintat era conflictiu, a això es sumava que també ho era a nivell tècnic. Els tints de l'Edad Mitjana estaven especialitzats en una gama de colors determinada i hi havia tints d'entrojar, tints de negres, ... Quan una qualsevol de les instal·lacions, situada per sobre d'una altra, abocava les seves aigües sobrants impregnades d'un determinat color, immediatament la instal·lació següent, si treballava en un altre color, restava sense poder-se servir d'aquests cabals, ja que les seves tonalitats sortien desvirtuades.

76. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ...* 1, p. 42.

perdurat fins el s. XX en el món musulmà: un recinte tancat per un petit mur en el que s'hi agrupen diversos obradors propietat de particulars que els lloguen als mestres adobadors.⁷⁷ Una part d'aquestes pells provenien de les carnisseries de Ciutat, altres de la matança domèstica.⁷⁸ Eren adquirides tan per particulars com pels assaonadors i blanquers. De darrerries del s. XIV o primers anys del s. XV, es té que es va haver de vedar que ningú posàs a eixugar pells fresques ni cuiros pudents de qualsevol animal en els murs de la Ciutat ni a qualsevol altra indret.⁷⁹ Aquesta ordre general es va veure completada amb disposicions més particulars que especificaven llocs més puntuals on no exposar-les, com eren la «Carrera dels Mercaders del Pont Jussà, de la taula den Renovard a la Porta den Segarra»⁸⁰ o en el «Sortidor» i el «Moll Nou», si bé en aquest darrer indret s'admetien, com a excepció, els cuiros que s'haguessin banyat a les naus amb aigua de mar per accident.⁸¹

Per altra part, des del s. XIV, hi havia l'obligació per part dels carnisers d'exhibir les pells provinents dels animals sacrificats penjades a les taules de tall per si el mostassaf les volia reconèixer, ja que era una forma de detectar determinades malalties en els animals sacrificats com, per exemple, la pigota. Hi havien d'estar fins el vespre, moment en què els assaonadors podien recollir-les i dur-les a les adobaries.⁸² Amb el temps, es va fer patent que «tenir tot lo dia les pells de les besties scorxades aporta gran pudor y poria causar alguna infecció».

En un principi, el tractament de les pells en feia a l'anomenada «Adobaria Vella» (Plànol 4) que es trobava a l'actual Costa den Brossa i amb aquest nom va ésser conegut aquest carrer en els anys immediats a la conquesta.⁸³ Aquest emplaçament permetia que, a l'igual que els tints, les adobaries poguessin vessar les seves aigües residuals a La Riera, on podien anar a parar mitjançant engolidors o síquies obertes, provocant els mateixos problemes.

Amb el temps, la major part de les adobaries d'aquest indret es traslladaren al Barri de La Calatrava, a l'extrem SE del recinte murari. Tal trasllat s'ha de considerar, a més d'una conseqüència dels interessos dels nous exploradors feudals, com fruit del desig de desplaçar del centre de la ciutat una activitat que provocava una forta contaminació atmosfèrica, ja que desprén constants olors desagradables,

77. BRUNOT, L.: *Vocabulaire de la tannerie indigène a Rabat*, «Hesperis», 3, 1923, pp. 83-124.

78. CORTÉS, B.: *La Royal Casa General d'Expòsits de Mallorca. Monografia Històrica (1798-1842)*, Ciutat de Mallorca, Escola-Tipogràfica Provincial, 1923, p. 230.

79. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, I. Capítols dels Carnicers, p. 7, Cap. 42;

XVI. Capítols comuns sobre los ornamentals de la ciutat, p. 55: Cap. 7.

80. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, XVI. Capítols comuns sobre los ornamentals de la ciutat, p. 55, Cap. 6.

81. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, XVI. Capítols comuns sobre los ornamentals de la ciutat, p. 57, Cap. 25.

82. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, I. Capítols dels Carnicers, p. 8, Cap. 51.

83. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ...* III, pp. 66.

i d'aigües, a l'igual que succeïa amb els tints. Aquest tipus desplaçament es va donar a altres indrets peninsulars, com Zamora.⁸⁴

En la nova zona d'adobaries, que s'articulava entorn al *Carrer dels Assaonadors*, les aigües fèrides i l'acumulació de les despulles dels animals escorxats, amb la consegüent pudor de l'aire, arribaren a donar un segon nom a aquesta via, que passà a denominar-se *Carreró Brut*.⁸⁵ La fama de manufactura grollera acabà, fins i tot, per determinar la imatge externa del propi Col·legi de Blanquers i Assaonador fins a tal punt que, a 1595 (encara que es surti del marc cronològic establert) val la pena fer notar que era descrit com «(...) *el mes brut, mes oiecte y hidiondo officio de tots los officis, porque quasi de ordinari han de fer feyna desnudos y sans bragues y tal que no mareix esser exercit per ningun home ben nat ni honrat {...}*».⁸⁶

5.3. Des de l'exterior: els molins drapers

A l'època que s'està tractant, no hi havia molins drapers a l'interior de la murada,⁸⁷ però els que hi havia en el Terme condicionaven amb força i no poques vegades la qualitat de l'aigua que arribava al nucli emmuradat, i això per diversos motius. Una de les preocupacions constants era la de mantenir la puresa de l'aigua (recordi's la presència ja esmentada de gallines en el tram interior de la síquia de la Font de la Vila dins Ciutat o els porcs i altre bestiar a la Síquia de Canet). A elles s'haurien d'afegir tot una altra sèrie d'animals. Per exemple, el dret que tenien els moliners a criar-hi anguiles en el trast de síquia pertanyent al seu molí. Per altra banda, s'ordenava que, a una distància de quatre palms de Montpeller, no hi pogués haver-hi bestiar porquí, ni que hi abeurassin tora altra casta de bestiar ni gros ni menut. Tots aquests animals provocaven problemes no només pel fet de beure o bolcar-se en les aigües. Per altra banda, també es prohibia que dins la síquia s'hi fes bugada ni s'hi rentasssin hortalisses, però fent excepció dels qui hi tenguessin empriu.

Un altre factor no menys important era el de l'economia d'aigües pel que fa a malbaratar-les amb activitats manufactureres que poguessin interferir en el seu bon estat pel consum d'animals i, sobre tot, per persones. Tal és el cas dels molins drapers. L'amolinat era un operació complexa, amb un elevat cost en aigua i en materials com la llenya (se n'empraven grans quantitats per encalenticar l'aigua). El consum d'aigua, a simple vista, pot semblar que no era tan important, si sols es

84. PESCADOR DEL HOYO, M^oC.: *Los Gremios artesanos de Zamora*, «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», LXXVII, 2, 1974, p. 470.

85. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ...* II, pp. 245-246.

86. A.R.M.-L.R. 91, f. 294r.-v.

87. BERNAT I ROCA, M.: *Els «III mesters de la llana» ...*, pp. 63-68; *Id.*: «*Molins drapers a Ciutat de Mallorca (s. XIII-XVII)*», «E.B.» [en premsa].

contempla aquella que servia per impulsar els mecanismes de colpejar i que podia retornar a la síquia sense haver sofert cap alteració. Però, de fet, una quantitat considerable d'aigua intervenia directament en l'adobat dels draps i s'impregnava de tota una sèrie de substàncies que els teixits havien anat acumulant al llarg de tot el seu procés de manufacturació des del filat, passat per l'empesa en la fase de teixit,⁸⁸ a més dels propis de l'amolinar com el sabó (que necessàriament contenia sosa o potassa), l'amoniac (provinent de la fermentació de l'orina tan humana com animal i sense refinar), certes argiles especialment aptes per actuar com a desgreixants⁸⁹ i els residus del procés de tintat si els draps eren de color (diversos òxids i àcids, sals com l'alum o el tàrtar). No pot sorprendre, per tant, trobar testimonis com el de 1376 relacionats amb un molí draper de la síquia de la font de Mestre Pere pels que es sap que, efectivament, les aigües contaminades retornaven amb al corrent general, que encara restava un llarg recorregut a fer: *«post dictum molendinum recipere in quandam sua alcharia eidem contigua pro cequia aqua molendini draperiis deturparet et sondidaret dictam aquam ex qua deturpatione sive sordidatione non posset de dicta aqua bibere et eius familia sive maxime periculo forte mortis vel infirmitates cum dictas aqua desevit dicitur communiter sit male sana possetibus etiam interfecise bestias et alia animalia bibentes de dicta aqua»*.⁹⁰

6. L' «ORNAMENT DE LA CIUTAT»

El que s'exposarà sota aquest títol tal vegada no es pugui qualificar com a neteja de la ciutat, però si que té a veure amb la seva salubritat en tant i en quant que es relaciona amb la seguretat de circulació per les vies públiques. Es tracta de veure de quina manera les autoritats dictaven disposicions destinades a vetlar per

88. A.R.M.-A. i G., Gremis, Caixa 3, Lligall 10, fs. 143v-144: «11. (...) (els draps) son amolinats y fets blancs de poder repassar aquelles ço.es si en ells si ha cabell, oli o algun altra cosa sea ...». BERNAT I ROCA, M.: *Per filar. Primeres notes*, «E.B.», 24, 1987, pp. 51-58. La tècnica del filat amb fus i filosa exigia que per extirar les fibres es banyassin els dits índex i gros de la mà dreta de soliva. Aquesta substància era una més de les que s'acumulaven sobre el fil al llarg de tot el procés de manufactura i no s'eliminava fins el rentat final. *Id.*: *Telers i teixidors a Mallorca. Apunts per a un estudi etnogràfic*, I, Tesi de Llicenciatura inèdita, Departament de Ciències de la Història i Teoria de les Arts, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat de les Illes Balears, 1985, fs. 110-111: Una de les operacions finals del procés d'ordir era la de donar «*empesa*», consistent en untar els fils de l'ordit amb una mescla d'aigua i altres ingredients com cendra, sabó fluix, segó o altres substàncies terroses com caolí o talc. La seva finalitat era la d'evitar que els fils de l'ordit s'embullassin i facilitar el pas de la llançadora, tot actuant com a lubricant.

89. Es tracta d'unes argiles arenoses, generalment de color blavenc. Els tipus més emprats eren els de les denominades *terres de Magan* i la *greda*. Aquesta darrera, al llarg de l'Edat Mitjana, fou objecte d'un intens comerç ja que només es localitza de forma dispersa. Veure: GUAL CAMARENA, M.: *Vocabulario del Comercio Medieval*, Barcelona, Ed. El Albir, 1976, p. 272.

90. A.R.M., Convents 1655, f. 344.

la integritat física dels vianants, tot intentant impedir que places i carreres es veiessin invadides per tot tipus d'embalums que donassin peu a accidents. En aquest sentit, hi havia prou normes que regulaven quins oficis, com, quan i a on podien ocupar els espais comuns de la ciutat (Plànol 3).

S'ha de tenir en compte que bona part de les ordinacions que regien el treball a l'època obligaven als artesans a fer part o tota la feina al carrer, a la vista dels possibles clients i això era un sistema de control de qualitat. Així no ha d'estranyar que, per exemple, els «cuyracers» que tenguessin explícitament prohibit tallar les llaunes de les cuirasses al carrer ni en cap altra lloc on les retalladures poguessin restar al trispol amb perill que hi pogués ensopegar, essent la multa de 20 s.⁹¹ o el de les filadores que tenien per costum fer feina amb torns al carrer i que tenien manat «tenir lo dit torn e la pua per tal menera que no pusca fer mal a algun, tenint-la devers la paret»,⁹² havent de pagar en cas d'infracció 1 s. També es té que «los costureros» havien d'estar de tal manera que els seus peus no fessin nosa a les gents que passassin pel carrer, penalitzant-se amb 5 s.,⁹³ havent-hi altres disposicions molt semblants com la dels sabaters i els seus macips als que es prohibia seure al carrer i treballar amb bancs fora del Carrer de la Sabateria, que s'extenia des de la «Peixcateria» fins la Plaça de Santa Eulàlia, igualment amb 5 s. de multa en cas d'infracció⁹⁴ o la relativa a les sederes que treballassin amb perxes i fusts, ordenant-se que cap d'aquests elements podia ésser més gran que les taules on es desenvolupava la seva activitat, penant-se també en 5 s. la infracció.⁹⁵ Per la seva part, i també en aquest sentit de no invadir els carrers, estava manat que els fusters no hi tenguessin les escales plegadisses que, a més a més, havien de tenir travades amb una cadena i es penava amb 5 s. de multa, més la pèrdua de l'escala.⁹⁶ En aquest grup, cal afegir una disposició relativa als manescals: entre els seus remeis practicaven el de sagnar les bèsties i tenien obligació de recollir la sang en un «vexell» o altre contenidor. En cas contrari, havia de fer la feina en la seva pròpia casa o fora porta; el ban per la infracció era de 5 s.⁹⁷ Sobre la sang també hi havia ordres

91. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 19.

92. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 21.

93. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 29.

94. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 20.

95. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 4.

96. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols de les clavagueres e de carrer e de taules, pp. 52-53, Cap. 9.

97. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 1.

que afectaven als carnisseres: «*que ajusten la sanch ab test o en gerres o en altres vexells e que la deguen foragitar tots jorns a la mar*» i aquesta ordre feia referència a la de tot tipus d'animals i la pena per infracció era igualment de 5 s.⁹⁸ Tal volta, valgui la pena fixar-se amb aquest comportament i preguntar-se si s'hauria de vincular amb determinats cultemes jueus-islàmics no tant amb la repugnància que pogués suscitar per la seva pròpia naturalesa, sinó també entorn de la prohibició de la sang com aliment.⁹⁹

De totes maneres, la majoria d'aquestes disposicions es troben relacionades amb la zona portuària de la ciutat, tot intentant regular la càrrega i descàrrega, així com l'emmagatzamament de certs productes especialment voluminosos. Un d'ells era la fusta, que no es podia posar fora la Porta de Portopí i encara sols dins els senyals que determinaven l'espai dedicat a aquesta funció on, a més a més, no s'hi podia deixar de nit, sots pena de 20 s. si era persona lliure o de 50 assots si era captiu.¹⁰⁰ Això també era vàlid pels llenyaters, amb idèntica pena.¹⁰¹ Més ampli era el termini, en cas de descarregar la fusta a la Plaça de La Ribera, on hi podia restar durant una setmana i no més, si no es volien pagar 10 s.¹⁰² Dins d'aquesta mateixa línia es troba la disposició que obligava als serradors a fer la seva feina o bé fora la Porta de Portopí o bé en el Born, essent la pena de 5 s. més les costes de fer llevar la llenya acumulada.¹⁰³

Igualment, també es poden trobar algunes normes relatives a la feina dels picapedrers en espais públics. En aquest sentit, si algú feia desmuntar un banc o una taula, l'enllosat o l'empedregat en un carrer qualsevol de la ciutat, estava obligat a concloure aquesta feina en vuit dies, havent de deixar el trispol en el mateix estat d'abans de les obres, assumint totes les despeses. El ban previst era de 5 s., que es convertia en 100 assots si l'infractor era un captiu.¹⁰⁴

Una activitat que evidentment estava prohibida realitzar no ja a la ciutat, sinó en el seu entorn més immediat era l'amarat del lli (i cal entendre, per extensió, el de cànjom). Per fer-ho es delimità un perímetre de seguretat format per «*tro a*

98. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols dels carnicers, p. 6, Cap. 36.

99. TRIAS MERCANT, S.: *Antropologia de la cuina mallorquina*, Palma de Mallorca, Ed. El Tall [Col. El Calaix del Tall, 10], 1993, pp. 18-20. JIMÉNEZ LOZANO, J.: *Supervivencia de cultemas islamo-hebráicos en la sociedad española o el fracaso histórico de la Inquisición*, «Inquisición española y mentalidad inquisitorial», Barcelona, Ed. Ariel, 1984, pp. 353-370.

100. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 5.

101. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 18.

102. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 10.

103. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 14.

104. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols comuns sobre los ornaments de la ciutat, pp. 54-58, Cap. 3.

la horta, qui fou d'En Noguera, el al Pont d'En Cogolles, ne a la bassa d'En Rebaça e a les Torres Levaneres, e del Carrer qui mou a la Riera e va al hort d'En Salelles», amb un ban de 5 l. en cas de trencar aquest cordó.¹⁰⁵ Per una disposició que afecta a les parròquies de fora Ciutat de Mallorca, a més a més, es sap que aquest amador havien d'estar tancats per evitar l'entrada de bestiar.¹⁰⁶ La problemàtica de l'amarat de lli i cànjom venia donat pel perill que suposaven algunes substàncies contingudes en aquestes dues plantes. El cànjom utilitzat com a fibra tèxtil és la *Cannabis Sativa l.* que, encara que en quantitat menor que la *Cannabis Indica l.*, conté reina d'haixix¹⁰⁷ i, a més a més, quan es verd, conté un oli volàtil d'efectes narcòtics que provoca febres intermitents.¹⁰⁸ Per la seva part, el lli és el *Linum Usitatissimum l.* que, durant la seva maceració, desprén una petita quantitat de cianhídric.¹⁰⁹ Resta clara quina era la preocupació per tenir aquests centres d'activitat a llocs relativament allunyats de la població i demostra un bon coneixement del perjudici que podia causar.

7. ELS MERCATS I ELS QUEVIURES

Els principals punts de venda de queviures es concentraven a la Vila d'Amunt, entorn de la Plaça de Santa Eulàlia.¹¹⁰ Al seus voltants s'hi localitzaven la *Plaça de les Cols*,¹¹¹ la *Plaça del Pa*,¹¹² la *Pescateria*¹¹³ i la *Carnisseria d'Amunt*,¹¹⁴ indrets als que s'haurien d'afegir, a la vila d'Avall, la *Plaça del Mercat*¹¹⁵ i la *Carnisseria d'Avall*¹¹⁶ entre altres (Plànol 4), a més de la venda ambulat.

D'entre tots els productes de consum alimentari, el que més atenció rebia era

105. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., 2. Capítols de les clavagueres e de carrer e de taules, pp. 52-53, Cap. 5.

106. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., 2. Capítols de les clavagueres e de carrers e de taules, pp. 52-53, Cap. 8.

107. OPISSO Y VIÑAS, A.: *Plantas Industriales*, Barcelona, Sucesores de Manuel Soler Eds., s.a., pp. 84-86. Font Quer, P.: *Plantas medicinales. El Discórides renovado*, Barcelona, Ed. Labor, 1988, pp. 127-130.

108. ELIAS DE MOLINS, R.: *Tratado de Medicina Rural*, Madrid-Barcelona, Biblioteca Agrícola Ilustrada, 1884, pp. 118-119.

109. OPISSO, A.: *Plantas Industriales*, pp. 86-87; FONT QUER, P.: *Plantas medicinales* ..., pp. 411-413.

110. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., V, pp. 231-244.

111. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., III, p. 37; IV, p. 331.

112. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., V, pp. 9-10.

113. PEÑA, P. de A.: *Notas referentes a la antigua pescaderia de Ciudad de Palma (s. XIII, XV, XVII y XVIII)*, «B.S.A.L.», VIII, (Palma de Mallorca, 1900), pp. 220-223; ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., V, pp. 43-46.

114. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., II, pp. 391-392.

115. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., IV, pp. 207-208.

116. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., III, pp. 409-412.

la carn, de la que se n'ofrenava una gran diversitat de castes: ovella, moltó i anyell, crestat, annarés i oques, cabrum, bou, carn de caça i porc, no podent-se comercialitzar «alguna carn que no sia acostumada de menjar a les gents», cosa que, en cas de produir-se, es penava amb el considerable ban de 25 l.¹¹⁷

Una de les primeres mesures era la d'assegurar que no fossin carns estantisses. Així, s'ordenava que no fos «malfresca, ço es prudent»,¹¹⁸ especialment «del darrer dia del mes d'abril tro fins a la festa de Sant Miquel»,¹¹⁹ si bé aquesta ordre acabà per derogar-se argumentant, per una part, que provocava manca d'abastiment i, per l'altra, que «repugna a la publica utilitat per quan la carn del dia passat es mes tendre per a manjar y consegüentment mes sana que del dia present».¹²⁰

En relació a la repugnància que certes carns poguessin suscitar,¹²¹ curiosament no s'inclouien aquelles provinents d'animals que «morran de morio o altre accident», puntualitzant-se tan sols que s'havien de vendre a la «Boqueria»¹²² i sense mesclar-se amb les altres, baix pena de 3 l.¹²³ L'expressió «morio» possiblement s'ha d'entendre en relació als animals morts de forma natural a causa de malalties considerades no perilloses o no contagioses; i pel que fa al bestiar mort en accident es pot pensar, entre altres coses, en els cans (assilvestrats o, fins i tot, ensenyats) dels que es tenen testimonis de com feien matx en els remats a aquestes èpoques.¹²⁴

També hi havia una vigilància de les malalties que poguessin patir els venedors, en particular si aquelles eren de pell i molt visibles, estipulant que «algun carnicer ne alguna altra persona que sia tnyos no pusque tallar ne escorxar algun bestiar ne encara alguna cassa».¹²⁵

Entorn al peix, la vigilància també anava dirigida a què fos fresc,¹²⁶ establint-se marques per indicar el contrari: el que no fos del dia havia de tenir la coa tallada, a menys que fos peix menut

Una altra de les principals preocupacions era que el vi a la venda no dugués aigua, permetent-se sols la mescla de vi pur amb una altre vi pur. Incomplir aquesta norma implicava la pèrdua de les partides i la considerable multa de 25 l.¹²⁷ De

117. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels Carnicers, p. 7, Cap. 40.

118. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels Carnicers, p. 5, Cap. 29.

119. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels Carnicers, p. 4, Cap. 19.

120. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., pp. 9-13.

121. BONNASSIE, P.: *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental*, Barcelona, Ed. Crítica, 1993, pp. 77-87. Es tracta d'una recopilació i estudi de les prohibicions alimentàries i les corresponents sancions a partir dels penitencials. Interessa pel que fa referència a la carn, que classifica en set categories d'impuresa, no necessàriament sols pel fet d'esser d'un determinat animal.

122. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca* ..., II, pp. 192-193.

123. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels carnicers, p. 5, Cap. 27.

124. FAJARNES, E.: *Destrucción del ganado de Lluçmajor por un perro salvaje (1376)*, «B.S.A.L.», VII, (Palma de Mallorca, 1897), p. 36.

125. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels Carnicers, p. 8, Cap. 49.

126. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols de peixcadors e venedors de peix, p. 27, Cap. 1.

127. PONS, A.: *Libre del Mostassaf* ..., Capítols dels tavernes e de mesuradors, p. 32, Cap. 3.

totes formes, no sembla que es fes massa cas de la prohibició, tal com ho indica una disposició de 1497. Segons es diu, les taverneres «no cessen metre e mesclar aygua ab lo dit vi (...) lo qual per la inmixtio de dita aygua es ve agostar e perdre», i aquesta pràctica s'intentà frenar obligant-les, a 1497 i mitjançant crida del lloc-tinent general, a dipositar una fermança com a garantia de la qualitat del vi que es comprometia a vendre o multa de 3 l.¹²⁸ Ara bé, les mescles no es limitaven a l'aigua, sinó que, en expressió de 1459, s'extenia a «altres avols mixtures» que incloïen l'ús de «vin agra e vins pudrits»¹²⁹ i que s'ampliaven amb la prohibició de «no encamerar el vi, ni fer alguna mescla com posar-hi calç, guix, aiguarent, alum, aigua e carn salada», castigant-se fent vessar el vi i una multa de 50 s.¹³⁰ L'objectiu d'aquestes mescles era doble: per una part, espessir el vi i, per l'altra, augmentar la seva graduació. Per aquest motiu, no ha d'estranyar la prohibició de què aquells que venien oli, altres greixos o peix, no podien despatxar vi, baix amenaça d'una multa de 10 s.¹³¹ Però no sols eren a les tavernes que afegien aigua al vi. També ho feien els traginers, ja que en treien dels contenidors on el transportaven, sovint per beure'l, substituint el líquid sostret per aigua, encara que si eren descoberts els suposava un ban de 3 l.¹³²

Tot finalitzant aquest bloc, sols resta parlar de les «aygues stillades», de les que a 1487 es sap que eren elaborades per persones que «no saben la manera ni la practica (...) ni el temps de fer de dites aygues», cosa que conduïa a que «fan diverses mescles e enganyys venent unes per altres». S'intentà corregir l'abús dictant que no se'n venessin sense previ reconeixement dels apotecaris,¹³³ als que, per altra part, se'ls suposava l'exclusiva de l'elaboració d'aquest producte que es creia provist de qualitats medicinals i curatives.¹³⁴

8. LA PROBLEMÀTICA DE L'AIGUA

A simple vista, podria semblar que, en el cas de Ciutat de Mallorca, tots els sistemes hidràulics dels voltants havien d'anar majoritàriament destinats al consum humà, oblidant-se de la zona del Terme, d'intensa explotació d'horta, que havia de servir pels nombrosos molins i que el nucli urbà era un poderós centre ma-

128. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Ordinació de les tavernes, pp. 47-48.

129. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Avols mixtures de vins, p. 318.

130. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols dels tavernes e de mesuradors, p. 33, Cap. 9.

131. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols dels tavernes e de mesuradors, p. 33, Cap. 12.

132. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols de Traginers e odres, p. 98-99, Cap. 7.

133. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Les aygues sillades, pp. 36-37.

134. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, J.: *Ayguarent, sustento y medicina del cos humà (Mallorca, s. XVI-XVII)*, «II Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca. Porreres, del 13 al 16 de març de 1997» [en premsa].

nufacturer que necessitava un fort cabal d'aigua per certes activitats. Això resulta tant més important quan es té en compte que Mallorca és una illa de clima mediterrani, de petita extensió i en la que fins el present l'únic abastiment d'aigua era el de la pluja, bé acumulada naturalment en els acuífers del substrat calcari, bé en llocs d'emmagatzematge artificials. D'aquí que sempre s'hagi volgut posar remei a aquest dèficit de les mes diverses maneres.¹³⁵

8.1. *Les fonts d'abastiment exteriors*

Fonamentalment, el sistema hidràulic de Ciutat de Mallorca era (i encara ho és, fins un cert punt) una herència andalusí. Els seus punt de referència cabdals eren tres fonts que, mitjançant diverses canalitzacions més o manco relacionades entre sí, teòricament abastien aljubs públics i privats. Aquestes tres fonts eren: la Font de la Vila, la Siquia den Baster i la Font de Mestre Pere (Plànol 5).

FONT DE LA VILA: Situada a 7.9 km. cap el N. del casc antic de Ciutat, es tracta d'una font de resurgència que emergeix d'una cavitat d'uns 8 m. de fondària. En el seu origen, la font formava un embassament envoltat de vegetació que rebia el nom de *Prat de la Font de la Vila* i no hi havia canalització de cap tipus, fins entrar a la síquia que la conduïa al nucli urbà. En aquest trajecte, regava part dels camps de l'anomenada Horta d'Amunt i movia tota una sèrie de molins fariners,¹³⁶ concretament onze. S'ha volgut suposar que la seva conducció cap a Ciutat de Mallorca es va produir ja en època de la dominació romana, però, a hores d'ara, l'únic cert és que sols es tenen dades fiables del període andalusí durant el que va ésser coneguda com '*Ayn al-Amir* (o font de l'Emir) i hi ha qui atribueix la seva conducció fins a la madfina als dissenyadors de 'Isâm al-Kawlâni.¹³⁷ Com a punt d'abastiment més important, va ésser objecte de forta atenció i se'n coneixen almenys dos plànols, un del s. XIV¹³⁸ i l'altre probablement del s. XV,¹³⁹ i entorn a ella gira un dels primers conflictes per qüestió de distribució d'aigües ja en una data tan primerenca com 1239.¹⁴⁰

135. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, J.: *Materiales gráficos para el estudio del abastecimiento de aguas en Ciutat de Mallorca (s. XIV-XVII)*, «El agua en zonas áridas», II [Actas del I Coloquio de Historia y Medio Físico], Almería, Instituto de Estudios Almerienses, 1989, pp. 839-859.

136. GINARD BUJOSA, A.: *Evolució històrica de l'abastiment d'aigua a Palma (1800-1995): un debat permanent*, Palma de Mallorca, EMAYA [Col. Gorg Blau, 2], 1995, pp. 28-31.

137. RIERA: *Evolució urbana*, p. 33.

138. FONTANALS JAUMA, R.: *Un plànol de la Siquia de la Vila del S. XIV (Ciutat de Mallorca)*, «Quaderns de Ca La Gran Cristiana», 5 (Palma de Mallorca, 1984).

139. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, J.: *Materiales gráficos ...*, pp. 841-843 i 854. Es troba a l'A.R.M.-Arxiu Torrella, 485.

140. A.R.M., Còdex 137, fs. 1v.-2v.

SÍQUIA D'EN BASTER: Es troba a 2,25 km. al N. de l'ulla de la Font de la Vila, dins el terme d'Esporles. El seu nom primitiu és el de *Canet*, derivat de l'àrab *qanât*, paraula que designa una galeria de captació d'aigua per drenatge sovint subterrània, cosa que fa que, a Mallorca, es coneguin com a *mines d'aigua*.¹⁴¹ La seva aigua també regava l'Horta d'Amunt i, a més a més, sustentava fins a 32 molins entre fariners i drapers. Des de la conquesta, el destí de les seves aigües per l'abastiment de Ciutat de Mallorca va ésser un focus constant de litigis i enfrontaments que han perdurat fins el present.¹⁴² A diferència de la Font de la Vila, i malgrat haver estat tant o més problemàtica que ella, del recorregut de la Síquia d'En Baster només es coneix un croquis del s. XVII.¹⁴³

FONT DE MESTRE PERE: Es troba situada a l'oest de la carretera de Palma/Sóller, en terrenys de la possessió de Son Bibiloni. A l'igual que la Font de la Vila, en el seu ullal formava un embassament, per llavors entrar en un síquia de grans proporcions que disminuïa d'amplada progressivament i acabava per desembocar en el Torrent Gros. Actualment, sols té cabal en la temporada de pluges. En època andalusí va ésser coneguda com a *Xilvar* i, en el primers anys de la conquesta, com a *Font dels Sarrains*. Propulsava 17 molins, entre drapers i fariner.¹⁴⁴

8.2. Dins murada: pous, aljubs i fonts

L'aigua d'aquestes tres fonts, en arribar a la murada, conflüïa pràcticament en una sola canalització que penetrava a la ciutat per la raconada de Santa Margalida, on es dividia en tres branques fonamentals: una, en direcció s., que seguia l'anomenat Carrer de la Síquia (actual de Sant Miquel), travessant el nucli urbà pel seu bell mig fins arribar al Palau de L'Almudàina i perdre's en el mar; una altra, en direcció O., davallava pel Carrer del Olms fins el Puig del Sitjar, tot salvant el desnivell per una conducció cenyida a la murada. Amb tot la Vila d'Avall patia fretures d'aigua. La tercera, en direcció E i també seguint-se la major part del temps a la murada, anava fins el barri de La Calatrava.

De totes maneres, els freqüents períodes de sequera, la subseqüent irregularitat dels cabals d'aigua i no poques manipulacions en la distribució provocaven la

141. BARCELÓ, M^a (et alii): *Les aigües cercades (Els qanât(s) de l'illa de Mallorca)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics, 1986.

142. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, J.: «Sinne enganno». *Aigua i poder a la Síquia den Baster (s. XIII-XVIII)*, 1997 [en premsa].

143. BERNAT I ROCA, M.-SERRA I BARCELÓ, J.: *Materiales gráficos ...*, pp. 843-845 i 855. Es troba a l'A.R.M.-A.H., 1.046.

144. CARBONERO GAMUNDI, Mª A.: *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*, Palma de Mallorca, Consell Insular de Mallorca, 1992, pp. 112-113 i 122-123.

necessitat d'emmagatzemar aigua a l'interior de la ciutat. Per això es construïren diferents tipus de dipòsits tan públics com privats. Els que aquí interessen són els de caràcter públic, ja que es suposa que estaven destinats a satisfer la demanda de tota aquella gent que no gaudia d'un dret de canonada o no tenia dipòsits propis (Plànol 6).

Segons D. Zaforteza y Musoles,¹⁴⁵ únic autor que posat un poc d'esment a aquest tema, per l'abastiment públic de la ciutat, es comptava amb una xarxa de pous i fonts per les necessitats humanes i d'una sèrie d'abeuradors pel bestiar. Els pous eren pocs, mentres que les fonts eren més nombroses. Aquests, bé es trobaven sobre un ramal de la síquia de la ciutat o bé tenien un aljub que s'omplia per una canonada. Aquestes fonts també rebien el nom de «*poadors*», ja que constaven d'un coll i un bastiment provist d'una politja amb una corda de la que penjaven dos poals generalment de fusta.

Emperò, més que la naturalesa d'aquestes instal·lacions, el que interessa són les mesures que s'emprenien per tal que la seva aigua fos potable per les gents qui hi acudien a cercar-ne. Aquestes mesures, un conjunt de vuit capítols, afectaven per un igual a les fonts, la síquia dins Ciutat i els abeurador, i es poden resumir de la següent manera:¹⁴⁶ fer «*sutzures*» a dins, 10 s. o 50 assots pels captius; el fer-hi brutor l'entorn, rentar-s'hi peus, mans o cara; rabejar gerres i barrals, o rentar draps i fer bugada; omplir barrils, barrals o carabasses; i tirar-hi pedres, brossa o altres coses eren infraccions que es castigaven amb 5 s. o 25 assots si era captiu.

En aquest apartat, i ja per finalitzar-lo, es pot dir que, a més de les fonts o aljubs dels que extreure aigua segons el mètode tradicional de corda i poal, també hi havia certs punt on es podia fer per aixetes. Sembla que això va ésser possible des de 1386, tota vegada que per una crida de 3 d'agost es prohibia taxativament «*treure ne tocar ne fer tocar a la axeta o axetes qui son meses o d.aquí avant es metran per los canons de la aigua que discorre per la ciutat*». De la importància que es donà a aquest manament n'és un bon exemple la pena prevista: perdre el dret o servitud que es tengués i si no se'n gaudia de cap, el càstig era perdre el puny.¹⁴⁷

9. PER L'HIGIENE DEL COS HUMÀ: ELS BANYS

Els banys andalusís, inexplicables des de la perspectiva cristiana, varen ésser relativament acceptats, però no sense ésser substancialment trastocats,¹⁴⁸ com passà

145. ZAFORTEZA, D.: *La Ciudad de Mallorca ...*, I, pp. 367-373.

146. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, Capítols de les fonts e cèquia, pp. 35-36.

147. PONS, A.: *Libre del Mostassaf ...*, p. 280.

148. RIERA: *Evolució urbana ...*, pp. 114-117.

a Sóller.¹⁴⁹ Segurament, no varen desaparèixer de cop, però és obvi que perderen la finalitat ritual que tenien per un musulmà.

Quins eren els banys de Ciutat de Mallorca? Per era, es sap, de l'existència d'un conjunt de cinc instal·lacions d'aquest tipus d'origen andalusí.¹⁵⁰ Així, el *Còdex Català del Llibre del Repartiment* enuncia: «E V banys de la vila, dels quals la un es apelat bayn de la Real. El segon bayn del Albame-ra. Lo III bayn de la Costa. Lo IIII bayn Salssum. Lo V bayn del Alfaden».¹⁵¹ Aquests banys es repartiren entre el rei i el magnats, corresponent-ne dos al monarca i els tres restants als grans porcioners (Plànol 7).

Així es sap dels que varen correspondre a Nunó Sanç, que prenién aigua tant d'una sínia com de la "Ayn al-Amir i que es trobaven prop de l'Almudàina, vora el Pont Jussà. Altres varen ésser els banys den Granada (un topònim que ha perdurat fins gairebé el s. XX) que prenién aigua de la síquia de la Font de la Vila;¹⁵² en l'any 1302 varen tenir alguns problemes amb el dret d'aigua i es repetiren entre 1344-1345, segons el *Còdex Çagarriga*;¹⁵³ funcionaren almanco fins 1517¹⁵⁴ i 1597 es convertiren en la saboneria de l'Ofici de Paraires.¹⁵⁵ Dins porció del Bisbe de Barcelona es tenen els banys de Renovar de Malbosc, hipotèticament identificats amb els que en el Repartiment figuren amb el nom de *Salssum* enclavats en el sí de la parròquia de Sant Creu, que s'han volgut suposar d'aigua salada.¹⁵⁶ Hi ha notícies de què a 1349 estaven en funcionament, per deixar de fer-ho probablement a les darreries del s. XVI, tota vegada que en un document de 1618 ja se'ls qualifica d'antics tot suggerint la seva inactivitat,¹⁵⁷ en són particularment interessants algunes dades del seu equipament a l'any 1435 sortides d'un document de la baronia del Bisbe de Barcelona: en aquest any es sap que hi havia una caldera d'aram «per cervitud dels dits Banys» i comptaven amb unes cases «en les quals es construïda la bassa abont discorren les ayguas que son dels dits banys».¹⁵⁸ Per últim, resten els banys de Bernat de Santa Eugènia al Carrer den Serra. Aquests darrers han

149. PÉPREZ, P.: *Les mesquites i els banys de Sóller (s. XIII-XIV)*, «B.S.A.L.», 47 (Palma de Mallorca, 1991), pp. 35-45.

150. RIERA: *Evolució urbana ...*, pp. 114-117.

151. *Còdex Català del Llibre del Repartiment*, edició a cura de R. SOTO, Palma de Mallorca, Govern Balear, 1984, f. 75r.

152. FONTANALS, N.: *Un plànol ...*, p. 53: «Lo canó del banys d'En Granada» amb un diàmetre de 5,5 cm.

153. FONTANALS, N.: «Els banys de Ciutat de Mallorca (s. XIII i XIV)» in B.S.A.L. Tom 39, pp. 511-516.1983)

154. ZAFORTEZA *La Ciudad de Mallorca...III*, p. 136.

155. A.R.M. – *Misceláneas Pascual*, Tom I, ff. 170-171. Per més informació, veure: BERNAT I ROCA *Els «III mesters de la llana» ...*, pp. 71-72.

156. ZAFORTEZA *La Ciudad de Mallorca...III*, p. 138.

157. ZAFORTEZA *La Ciudad de Mallorca ...III*, p. 136.

158. EENSEÑAT, J.B.: *Historia de la Baronia de los Señores Obispos de Barcelona en Mallorca*, I, Palma de Mallorca, Escuela Tipográfica Provincial, 1919, pp. 65-66.

d'ésser els encara ara conservats dempeus i amb el nom de *Banyes Àrabs*, en el Carrer de Can Serra i dels que, malgrat els estudis fets, se'n desconeix la seva evolució.¹⁵⁹ L'únic cert es que devien rebre l'aigua per un ramal del canó que la duia al Temple i al convent de Santa Clara,¹⁶⁰ podent-se afegir que, a 1685, havien perdut la seva funció des de no es sap quan i es trobaven convertits en una saboneria explotada pel comte de Formiguera.¹⁶¹ Sobre els cinquens banys hi ha molt poques dades i, en principi, semblen no haver deixat cap rastre. Ara bé, fora de Ciutat de Mallorca i relacionat amb la possessió actualment anomenada Son Cabrer, que es correspon amb l'antiga Real Vella, existeix el topònim dels «*banys dels Moros*» i que, amb totes les reserves possibles, en pot ésser una referència a ells.¹⁶²

De quin degué ésser el règim de funcionaments d'aquestes instal·lacions abans de la seva desaparició o transformació, poc es sap. Una molt breu referència en el *Còdex 28* informa de quina era la utilització durant la setmana cap els anys finals del s. XIII i tot seguint les exemple dels que funcionaven a la ciutat de València: dilluns, dimecres i divendres pels homes; dimarts, dijous i dissabtes per les dones; els diumenges, tancats.¹⁶³ No es difícil creure que aquesta degué ésser una norma seguida sense contradiccions al llarg del temps de funcionament que els restàs. Cal comentar també, que aquesta separació per sexes, en principi tot cercant evitar promiscuïtats poc desitjables, també podia venir condicionada pel fet de que a altres indrets europeus i per aquestes èpoques, els banys públics no eren més que prostíbuls més o manco encoberts.¹⁶⁴

Sols la comunitat jueva continuà utilitzant els banys amb una finalitat ritual. És en aquest context que s'han de considerar el privilegi que els reis concediren a d'Abraham i Jafudà Cresques d'un canó d'aigua del diàmetre d'una ploma d'oca. Anys més tard, s'augmentà a una doble de Barcelona i es concedí permís per fer uns banys pels membres de la seva família i la resta de la comunitat jueva. No consta que s'arribassin a construir, però, encara que hagués estat així, l'assalt del call de 1391 hagués acabat amb aquestes instal·lacions.¹⁶⁵

De totes formes, la higiene corporal, devia fer-se majoritàriament a partir de recursos domèstics. Així, no es d'estranyar que en el món de la ceràmica no hi

159. ALIQUID (1979) *Los «Baños Árabes»*. Luís Ripoll, Editor. Col. Panorama Balear, núm. 92 – Palma de Mallorca. ROSSELLO-BORDOY; G. (1973) «*Sobre los Baños Árabes de Palma de Mallorca*» in *Mallorca Musulmana*. Ed. Turmeda – Palma de Mallorca, pp. 29-43.

160. FONTANALS *Un plànol ...*, p. 52

161. A.R.M. – Diputació 1253 – f. 1-172. Apareixen a l'illa del convent de Santa Clara com «les sales y casetes que eren saboneria del Conde de Formiguera, 600 L.»

162. ZAFORTEZA y MUSOLES *La ciudad de Mallorca* IV, p. 39.

163. A.R.M. – *Còdex 28* – ff. 64-66.

164. ROSSIAUD; J. (1986) *La prostitución en el Medievo*, Ed. Ariel – Barcelona, pp. 13-14.

165. RIERA I SANS; J. (1975) «*Cresques Abraham, jueu de Mallorca, mestre de mapamundis i de brúixoles*» in *L'Atlas Català de Cresques Abraham. Primera edició en el sis.cents aniversari de la seva realització. 1375-1975*. Ed. Diàfora – Barcelona, 1.975, pp. 14-22.

manquin atuellts aptes per aquesta funció, tals com el «*coffi*» (a vegades dit «*bugadera*») de prou grandària per rentar-s'hi tot el cos, el «*lavador*», «*llavador*» i altres variants (específic per les mans) i el genèric «*llibrel*» («*ribell*» i «*ribella*»).¹⁶⁶ Un cop fets servir, el seu contegut anava a augmentar el cabal de les «*aigües letges*» no sempre evacuades per canonades.

CONCLUSIÓ

Extreure conclusions després dels fets exposats sembla una tasca innecessària, ja que les dades són prou eloqüents i posen de manifest com era el paisatge urbà d'una ciutat preindustrial, en aquest cas, la Ciutat de Mallorca durant els s. XIV-XV.

El que si cal remarcar és la insistència de les autoritats municipals per aconseguir unes bones condicions higièniques dels centres urbans, on freqüentment eren inexistents. La majoria de places i carrers estaven sense empedrar i els dies d'hivern es convertien en aiguamolls pudents a conseqüència dels fems acumulats. A l'estiu, es donava una autèntica polseguera. Un fet comú, per altra banda, a tots els nuclis urbans en el mateix període. D'aquí que l'actitud de les autoritats per procurar el benestar de la col·lectivitat, al marge de les opinions d'aquesta al respecte (les gents d'aquesta època acceptaven aquest estat de coses i les raons podien anar des de la simple resignació fins a la convicció de què tal estat de coses era saludable), i de la seva disposició en col·laborar en qüestions de neteja pública.

Per altra part, l'existència de la figura del mostassaf (no tractada aquí, ja que és mereixedora d'un estudi per si mateixa) pot ésser que no encaixi amb el concepte modern de política municipal, però també és cert que la seva activitat, reforçada per la reiteració de la normativa al respecte, perseguia l'eficàcia tant o més que qualsevol mesura de l'actualitat.

166. CRESPI/ROSSELLÓ BORDOY *Terrissa*, pp. 36 i 61-67.

PLÀNOL 1:

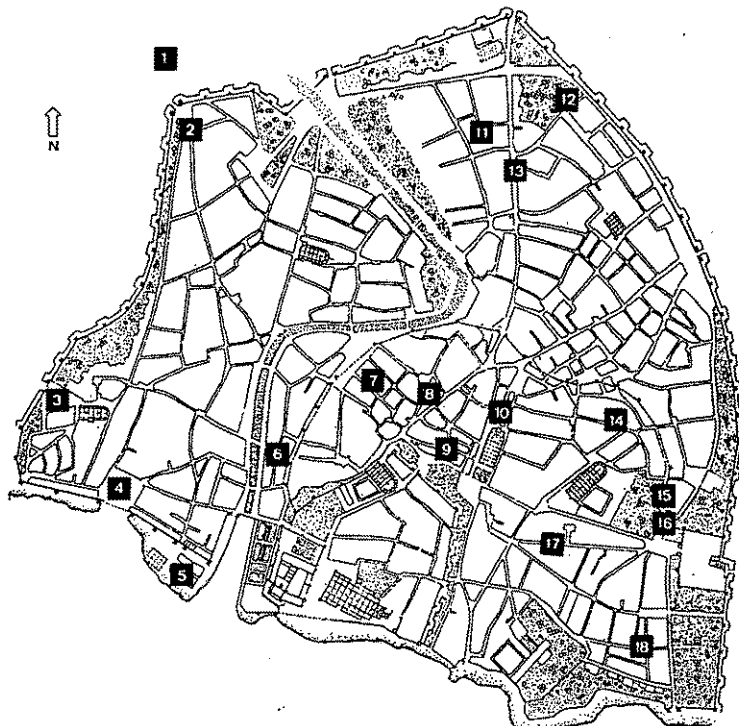
PLÀNOL DE CORBES DE NIVELL
DE CIUTAT DE MALLORCA - CENTRE HISTÒRIC.

PLÀNOL 2:

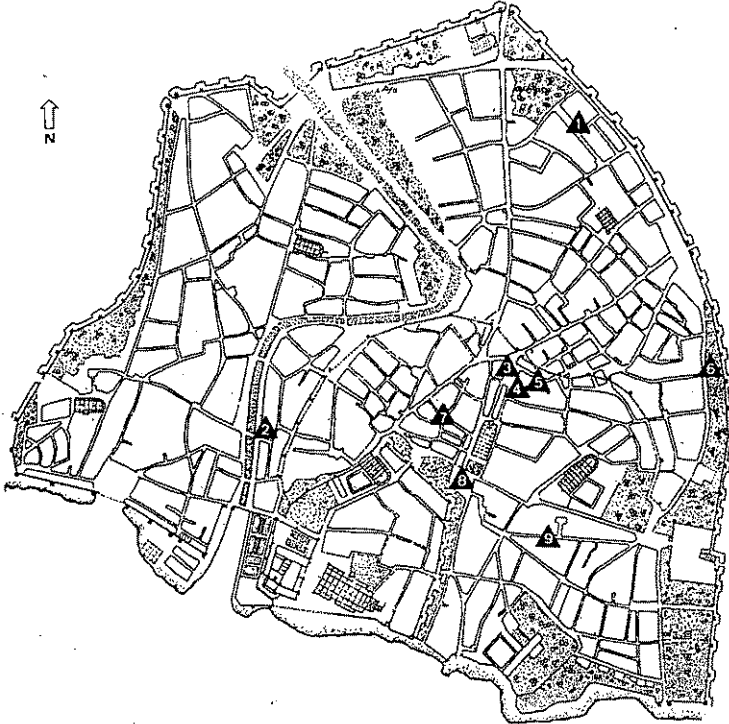
	PRINCIPALS INDRETS DE CIUTAT DE MALLORCA S. XIV - XV.
1	La Seu.
2	Església Parroquial de Santa Eulàlia.
3	Església Parroquial de Sant Miquel.
4	Església Parroquial de Sant Jaume.
5	Església Parroquial de Santa Creu.
6	Convent de Sant Domingo.
7	Convent de Santa Clara.
8	Convent de Sant Francesc.
9	Convent de la Mercè.
10	Convent de Santa Margalida.
11	Palau Bisbal.
12	Castell de L'Almudaina o Palau Reial.
13	Casa de la Jurania.
14	El Temple.
15	Drassanes.
16	Bordell.

	LES PORTES DE CIUTAT DE MALLORCA
A	de Santa Margalida.
B	de Sant Antoni.
C	del Camp.
D	de la Mar.
E	Sa Portella.
F	de l'Almudí.
G	de Santa Catalina.
H	del Sitjar.
I	Plegadissa.

PLÀNOL 3:

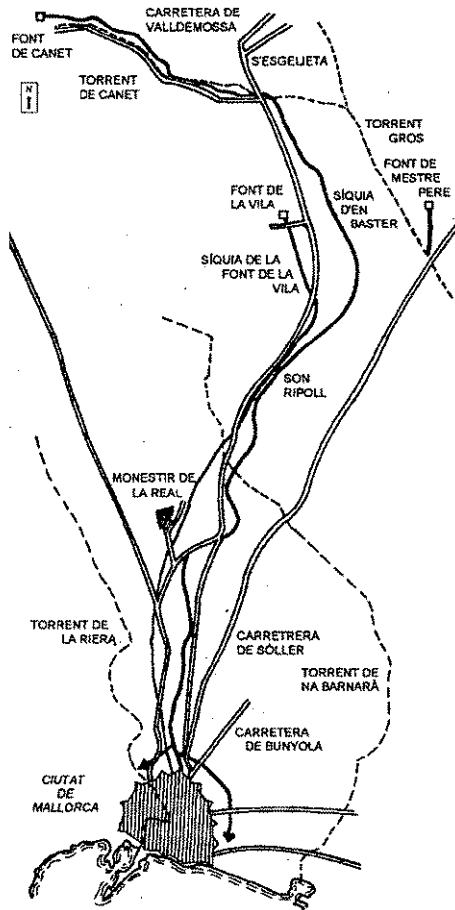
ZONES D'ACTIVITAT ARTESANAL S. XVI - XV	
1	Camp del Tirador dels Paraires.
2	Tints del Puig del Sitjar.
3	Plaça de la Fusta.
4	Drassanes.
5	Molí de La Ribera.
6	Parainà Vella i tints.
7	Adoberia Vella.
8	Parainà Nova.
9	Ferreria dels Llums.
10	Sabateria Vella.
11	Forn de vidre d'En Sales.
12	Camp de la Liana.
13	Saboneries del Carrer de la Siquia.
14	Barrí de La Gerrenia.
15	Forn de Vidre del Pes de la Palia.
16	Saboneria del Pes de la Palia.
17	Saboneria del Call Major.
18	Adoberia Nova o de La Calatrava.

PLÀNOL 4:

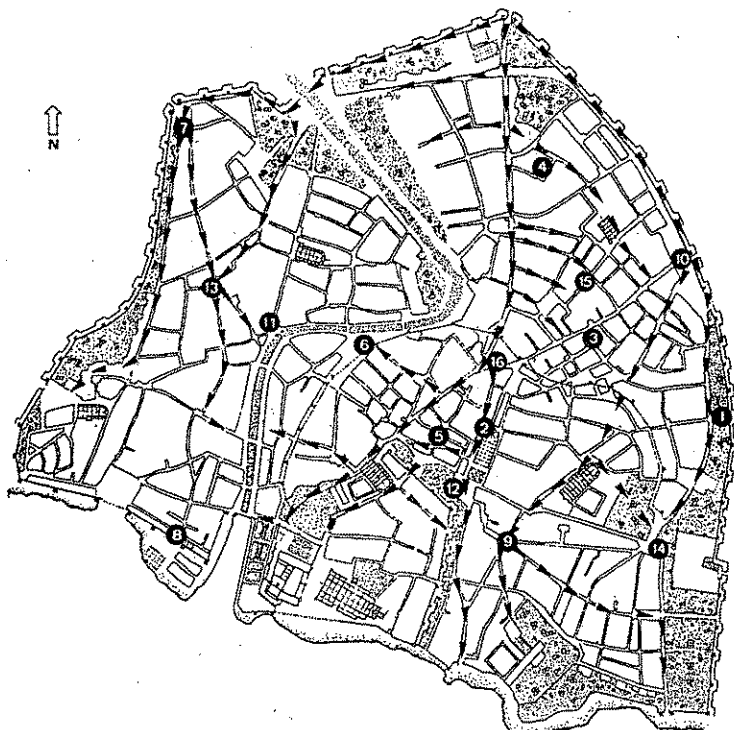
ABASTIMENT I QUEVIURES S. XIV - XV.	
1	Corral d'en Morrut (escorxador?).
2	Carnisseria d'Avell o Vella.
3	Boquera.
4	Carnisseria d'Amunt.
5	Corral de la Carnisseria.
6	Socorador o Acorador dels porcs.
7	Peixeteria o «Pescateria».
8	Carnisseria dels Jueus.
9	Plaça de les Cols o de les Verdures i Hortalisses.

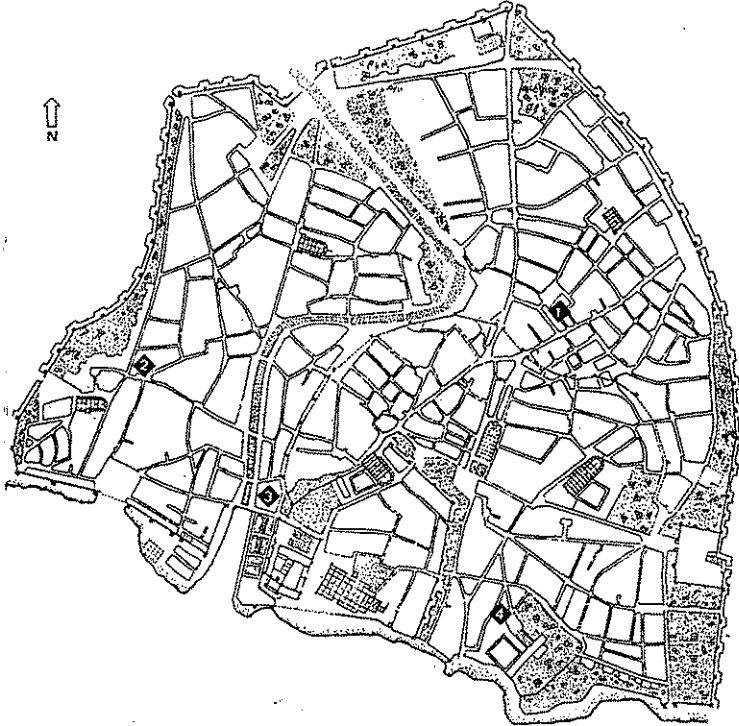
PLÀNOL 5:

ABASTIMENT D'AIGUA DE CIUTAT DE MALLORCA:
FONTS I SÍQUIAS (S. XIV - XV).

PLÀNOL 6:

FONTS DE CIUTAT DE MALLORCA. S. XIV - XV	
	Nom:
1	<i>de l'Acorador</i>
2	<i>de la Plaça del Pa</i>
3	<i>de la Lionjeta</i>
4	<i>d'En Camaró</i>
5	<i>de la Ferreria</i>
6	<i>del Mercat</i>
7	<i>del Sitjar</i>
8	<i>de la Marina</i>
9	<i>del Portal Major del Call</i>
10	<i>de Sant Antoni de la Porta</i>
11	<i>de Sant Jaume</i>
12	<i>de la Plaça de Santa Eulàlia</i>
13	<i>del Sepulcre</i>
14	<i>del Temple</i>
15	<i>de Na Xona</i>
16	<i>de la Bossena</i>

PLÀNOL 7:

ELS BANYS (S. XIII - XV)	
1	<i>d'En Granada</i> (en funcionament fins el S. XVI)
2	<i>d'En Renovard de Malbosc</i> (en funcionament fins el S. XVI)
3	<i>de Nuró Sanc</i>
4	<i>de Bernat de Santaugènia</i> (Banys Àrabs de C/ Can Serra?)